

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗНАЧЕННЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ТА ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ДЛЯ РОЗУМІННЯ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ ЯК ОБ'ЄКТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ

Стаття присвячена розгляду деяких питань значення положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини в контексті забезпечення кримінально-правової охорони недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України).

Ключові слова: право на повагу до приватного життя, приватне життя, особисте життя.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (далі – Конвенція) після ратифікації її Верховною Радою 17 липня 1997 р. відповідно до ст. 9 Конституції України стала частиною законодавства України. В процесі імплементації положень Конвенції у національне законодавство 23 лютого 2006 р. був прийнятий Закон України № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [9]. Цей Закон регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини (далі – Суд) у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції і протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення числа заяв до Суду проти України. З метою виконання заходів загально-характеру держава забезпечує переклад та опублікування повних текстів Рішень українською мовою спеціалізованим у питаннях практики Суду юридичним виданням, що має поширення у професійному середовищі правників.

Наголосимо відразу на двох законодавчих приписах, що мають важливе практичне значення. По-перше, в прикінцевих положеннях Закону зазначено про включення питань оволодіння положеннями Конвенції та практики Суду до вимог професійного рівня окремих категорій суддів, а також прокурорів, адвокатів, нотаріусів, а також до програм первинної підготовки та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів, адвокатів, працівників правоохоро-

нних органів, імміграційних служб, інших категорій працівників, професійна діяльність яких пов'язана із правозастосуванням, а також з триманням людей в умовах позбавлення свободи. По-друге, відповідно до ст. 17 Закону суди України застосовують при розгляді справ не тільки Конвенцію, а й практику Суду як джерело права.

Конвенція містить ст. 8, яка захищає право на повагу до приватного та сімейного життя, і практика її застосування відбиває зміст та розвиток поняття "приватне життя" в європейській правовій традиції. Поняття «private life», про яке говориться в зазначеній нормі Конвенції, перекладається в одних випадках як особисте життя [6], а в інших – як приватне життя. Відповідно до ст. 18 зазначеного Закону в таких випадках суди України повинні використовувати офіційний переклад Конвенції українською мовою [7], в якому є поняття «приватне життя». Це означає, що й практика Суду, який, як зазначає Хімяк Ю. Б., в конкретній справі тлумачить норми Конвенції і створює особливу норму – норму тлумачення (прецедентну норму права) [11, с. 412], може мати певне значення при розгляді цього поняття.

Право на повагу до приватного життя досліджували в своїх роботах різні вчені, зокрема Бобрик В. І., Дудаш Т. І., Жуковська О. Л., Фулей Т., Шевчук С., Бредлі Е., Гом'єн Д., Дженіс М., Кей Р., Кілкелі У. та інші. В їх роботах наводяться та аналізуються різні визначення поняття приватного життя, що пропонуються науковцями та практиками, а також розкривається зміст цього поняття у розумінні Конвенції та у практиці Суду, даються характеристики права на повагу до приватного жит-

тя, та наводяться його рішення у справах, під час розгляду яких було встановлено порушення ст. 8 Конвенції.

Автор ставить за мету даної публікації з'ясувати межі та зміст поняття «приватне життя» згідно з практикою Суду та з'ясувати значення положень Конвенції та прецедентної практики Суду для застосування ст. 182 Кримінального кодексу України (далі – КК).

Термін «приватне життя» вживається в кримінальному законодавстві, а саме в назві ст. 182 КК, що передбачає відповідальність за порушення недоторканності приватного життя. Звернемо увагу на той факт, що в минулому році відбулося посилення кримінальної відповідальності за цей злочин, що було обумовлено низкою причин. По-перше, змінами інформаційного законодавства України; по-друге, введенням законодавцем диференційованого підходу до кримінальної відповідальності за цей злочин в залежності від його наслідків; та, по-третє, бажанням законодавця в цілому посилити таку відповідальність за незаконні дії з конфіденційною інформацією про особу. Суттєві зміни редакції ст. 182 КК стосувалися розуміння об'єкту та предмету порушення недоторканності приватного життя, об'єктивної та суб'єктивної сторони цього злочину. Нагадаємо, що в попередній редакції цієї норми основним безпосереднім об'єктом цього злочину нами визнавалось право власності на конфіденційну інформацію про особу, а за новою редакцією ст. 182 КК таким об'єктом є вже право на конфіденційну інформацію про особу. Предметом цього злочину залишається конфіденційна інформація про особу.

Таким чином, оскільки в диспозиції ст. 182 КК йдеться про інформаційні правовідносини, що виникають у різних сферах життя людини, то незаконні дії, в ній передбачені, можуть посягати на недоторканність приватного життя особи або стосуватися взагалі інших сфер її життя. І тому при вчиненні таких дій виникає питання про порушення відразу декількох прав людини – права на інформацію та права на недоторканність приватного життя. Суспільні відносини, про які йдеться в назві ст. 182 КК, і на які посягає цей злочин, пов'язані з поняттям приватного життя.

Разом з тим, в Конституції України (ст. 32), в Цивільному кодексі України (ст. ст. 3, 301–303, 306) (далі – ЦК) та в Сімейному кодексі України (ч. 4 ст. 7) застосовується інший тер-

мін – «особисте життя». Якщо звернутись до тлумачення слів «особистий» та «приватний» в сучасній українській мові, то можна зазначити, що «особистий» означає той, що безпосередньо стосується якої-небудь особи, пов'язаний з нею; виражає особливості, нахили і т. ін. якої-небудь особи; властивий окремій особі, характерний для неї. «Приватний» – такий, що належить окремій особі, не державний, не суспільний, який стосується окремої особи; не пов'язаний зі службовою або суспільною діяльністю [3, с. 685, 926]. Звернемо увагу на те, що «особистий» і «приватний» однаково вказують на зв'язок з особою, належність їй чогонебудь, тобто відображають погляд зі сторони особи. Однак «приватний», крім того, здатний відображати погляд зі сторони держави та суспільства, висвітлювати те, що є особистим, з відображенням такої особливості, як неналежність його до державного чи суспільного.

Аналіз української спеціальної літератури показав, що словосполучення «приватне життя» і «особисте життя» переважно використовуються як синоніми. На наш погляд, це правильно в розумінні того, що йдеться про одну й ту саму соціальну цінність – особисте немайнове благо. Однак, якщо йдеться про їх зміст у конкретних нормативно-правових актах, то вони можуть мати певні особливості в їх тлумаченні. Так, в Конвенції буквально йдеться про повагу до приватного життя. Ст. 8 захищає чотири види інтересів, а саме: приватне життя, сімейне життя, житло та кореспонденцію. І право в ч. 1 цієї норми сформульовано наступним чином: «Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції». У Цивільному кодексі України (далі – ЦК) є поняття як приватного, так і особистого життя, причому законодавець суб'єктивне право сформулював як право фізичної особи на особисте життя (ч. 1 ст. 301), а крім того, закріпив ще право особи на таємницю особистого життя, право на сім'ю та інші немайнові права. Особисте життя є тією особистою та соціальною цінністю, з приводу якої виникають суспільні відносини. Отже, право на особисте життя слід розуміти як «цілісне суб'єктивне право, що постає в системі особистих немайнових прав разом із правами, спрямованими на охорону окремих проявів особистого життя» [2, с. 10]. Таким чином, згідно із законодавством України, як окремі права виступають: а) право на повагу

до приватного життя (ч. 1 ст. 8 Конвенції) і б) право на особисте життя (ч. 1 ст. 301 ЦК). А це в свою чергу означає, що ст. 8 Конвенції кореспондує ст. 182 КК, і для правильного застосування цієї кримінально-правової норми, а також її вдосконалення з метою забезпечення всебічного захисту недоторканності приватного життя фізичних осіб, слід розуміти, що включає в себе ця сфера, характеристику права на повагу до такого життя, особливості тлумачення ст. 8, що склалися у практиці Суду, та, власне, враховувати таку практику Суду.

Право на повагу до приватного життя є одним з небагатьох прав людини, які не мають точного визначення. Якщо звернутись до надбань у осмисленні цієї проблематики, які є у країн, що мають більший досвід в охороні приватного життя, зокрема країн Західної Європи та США, то можна побачити, що законодавство цих країн у своєму розвитку продовжує йти по шляху від охорони окремих проявів особистого життя, таких як недоторканність житла, таємниця кореспонденції тощо, до формування більш інтегрованого, цілісного суб'єктивного права на охорону приватного життя. Концептуальні уявлення щодо останнього прийнято позначати одним словом – «*privacy*» (прайвесі), яке у буквальному перекладі означає: усамітнення, зберігання в таємниці, особиста справа [8, с. 563], а саме право – як право на приватність.

Як зазначає В. І. Бобрик, право на приватність у міжнародно-правовому аспекті тісно пов'язане з правом на повагу до приватного життя, які досить часто ототожнюються. Поява останнього терміна в українському правовому полі також зумовлена впливом на українську юриспруденцію норм міжнародно-правових актів та практики їх застосування міжнародними правозахисними органами. У цьому аспекті найбільшого значення набувають Конвенція та практика застосування її норм Судом [1, с. 87].

Узагальнюючи різноманіття визначень сфери приватного життя, С. Шевчук зазначає, що можна виділити чотири основні складові права на повагу до приватного життя: 1) інформаційна (що включає в себе такі аспекти, як поширення відомостей про особу, збір та обробка персональних даних); 2) фізична (тобто захист фізичної недоторканності особи); 3) комунікативна (безпека та приватність листування, електронної пошти, телефонних розмов та інших

видів приватних комунікацій); 4) просторова (яка охоплює поняття дому, робочого місця, тобто безпосереднього середовища особи). Ст. 8 Конвенції, яка захищає зазначене право, і практика її застосування відбиває сучасний стан та розвиток поняття "приватне життя" в європейській правовій традиції [12, с. 362].

Аналізуючи підходи Суду у розумінні досліджуваного права, Фулей Т. приходять до висновку, що в його рішеннях ніколи не давалась вичерпна характеристика поняття «приватне життя», що це поняття, на думку Суду, є широким і вичерпному визначенню не піддається [10, с. 229, 230]. Враховуючи те, що роль цього міжнародного органу полягає "не у висловленні абстрактної думки, а в застосуванні Конвенції до конкретних фактів кожної окремої справи" (рішення у справі «Прітті проти Сполученого Королівства» від 29.04.2002 р., п. 75), Суд все ж таки окреслив окремі аспекти поняття «приватне життя». Так, Суд зазначив, що було б неправильно обмежувати це поняття «внутрішнім колом» («світом»), в якому особа може жити особистим життям за власним вибором, і повністю виключати зі змісту цього поняття зовнішні стосунки (рішення у справі «Німіц проти Німеччини» від 16.12.1992 р.). Тому зміст поняття «приватне життя», як зазначає Дудаш Т. І., охоплює як фізичну, так і моральну сторони життя індивіда, тобто ту сферу, в якій людина може вільно здійснювати розвиток та удосконалення власної особистості для розвитку міжлюдських стосунків. Так, повага до такого життя охоплює певною мірою право індивіда вступати і розвивати стосунки з іншими людьми та із зовнішнім світом, право на самоідентифікацію, включаючи сферу сексуального життя [5, с. 226].

На думку Суду, немає підстав виключати зі сфери приватного життя діяльність професійного чи ділового характеру. Так, у зазначеному вище рішенні по справі «Німіц проти Німеччини» Суд обґрунтував, що повага до особистого життя має також включати певним чином право встановлювати та розвивати відносини з іншими особами. Тому немає принципових підстав вважати, аби таке розуміння "приватного життя" виключало діяльність професійного та ділового характеру, оскільки саме через свою роботу більшість людей має переважну, якщо не найбільшу можливість розвивати відносини із зовнішнім світом. Не завжди можливо виокремити частину життя, яка складає

професійну або ділову діяльність особи. Таким чином, особливо у випадку, коли особа має вільну професію, її робота в такому контексті може стати невід'ємною частиною її життя до такого ступеня, що стає неможливим відрізнити, ким вона виступає в даний момент [12, с. 363–364].

Це поняття включає в себе також моральну та фізичну недоторканність особи [12, с. 366; 5, с.226]. Мова йде не тільки про випадки застосування фізичного насильства, дисциплінарних чи тілесних покарань, а й про примусові медичні обстеження, примушування здати певні аналізи, запровадження обов'язкової вакцинації, обстеження зубів, рентгенографії, психіатричне обстеження особи проти її волі та всупереч закону (наприклад, справа "Федоров та Федорова проти України" від 07.07.2011 р.) [5, с.227].

Поняттям «приватне життя» у розумінні Суду охоплюється також ім'я, стать, сексуальна орієнтація і, навіть, стиль одягу особи (наприклад, рішення у справах «Булгаков проти України» від 11.09.2007 р., «Даджен проти Сполученого Королівства» від 22.10.1981 р., «A.D.T. проти Сполученого Королівства» від 31.07.2000 р.) [5, с. 227].

Також входить у поняття приватного життя захист інформації про особу (в тому числі і медичної інформації). Так, наприклад, у рішенні по справі «Пек проти Сполученого Королівства» від 28.01.2003 р. йшлося про порушення ст. 8 Конвенції у зв'язку з поширенням інформації про особу без її згоди; у справі «Ротару проти Румунії» від 04.05.2000 р. – про збирання інформації про особу органами державної влади; по справі «Леандер проти Швеції» від 26.03.1987 р. – про збирання інформації про приватне життя особи у секретному банку даних та оприлюднення такої інформації. Більш того, за певних обставин ст. 8 може включати право доступу до інформації про особу та її персональні дані. Так, у справі «Гаскін проти Сполученого Королівства» від 07.07.1989 р. мова йшла про відмову в доступі особи до інформації, яка стосується суто особистих аспектів дитинства заявника та його приватного і сімейного життя. Під сферу приватного життя може підпадати й інформація про громадську діяльність, якщо вона систематично збирається та зберігається органами державної влади. Тим більше, якщо така інформація стосується далекого минулого особи [12, с. 365, 367, 370, 368].

Досліджуючи аспекти приватного життя, що конкретизувалися у різних рішеннях Суду, Фулей Т. вказує подібні складові цього поняття. Приватне життя охоплює: фізичну та психічну цілість людини (рішення у справі «Х. і У. проти Нідерландів» від 26.03.1985 р.); деякі аспекти фізичного та соціального «я» (рішення у справі «Мікулич проти Хорватії» від 07.02.2002 р.), зокрема гендерну ідентифікацію, ім'я та сексуальну орієнтацію, статеве життя (рішеннях у справі «В. проти Франції» від 25.03.1992 р., «Бургартц проти Швейцарії» від 22.02.1994 р., «Ласкі, Джаггард і Браун проти Сполученого Королівства» від 19.02.1997 р.); право на особистий розвиток і право людини налагоджувати й розвивати стосунки з іншими людьми та зовнішнім світом (справа «Німіц проти Німеччини» від 16.12.1992 р.); право людини будувати своє життя в обраний нею спосіб, що може, зокрема, передбачити наявність у неї можливості займатися діяльністю, яка, як вважають, фізично й морально шкідлива для неї (рішення у справі «Прітті проти Сполученого Королівства» від 29.04.2002 р.); право на доступ до персональної інформації, що має визначальний характер для особи (рішення у справі «Расмуссен проти Данії» від 28.11.1984 р., «Гаскін проти Сполученого Королівства» від 07.07.1989 р., «Мікулич проти Хорватії» від 07.02.2002 р., «Од'євр проти Франції» від 13.02.2003 р.); та визначення правового статусу особи; право на приватний простір і та ін. [10, с. 230]

Підсумовуючи все вищевикладене стосовно зазначеної проблематики, можна вказати на перспективність подальшого дослідження прецедентної практики Суду для правильного практичного застосування ст. 182 КК. Більш того, оскільки в диспозиції даної норми йдеться про незаконні дії з конфіденційною інформацією про особу, і відбувається посягання на право на таку інформацію, то законодавцем на сьогодні охороняється тільки інформаційний аспект права на повагу до приватного життя, що не забезпечує всебічного захисту цієї сфери життя фізичних осіб (у зв'язку з цим зазначимо, що нами раніше висловлювались пропозиції щодо вдосконалення ст. 182 КК [4]). Таким чином, практика Суду, як джерело тлумачення норм Конвенції, має важливе значення ще й для вдосконалення національного кримінального закону.

Література

1. Бобрик В. І. Особисте життя як об'єкт цивільно-правової охорони – монографія / В. І. Бобрик. – К. – Т. : Підручники і посібники, 2008. – 208 с.

2. Бобрик В.І. Цивільно-правова охорона особистого життя фізичних осіб: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Х. : Нац. акад. внутр. справ України. – 2004. – 20 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : Перун, 2002. – 1440 с.

4. Дем'яненко Ю. І. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності приватного життя: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. / Х. : Нац. Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – 2008. – 20 с.

5. Дудаш Т. І. Практика Європейського суду з прав людини: навч.- практич. посіб. / Т. І. Дудаш. – К. : Алерта, 2013. – 368 с.

6. Конвенція про захист прав і основних свобод // Додаток до журналу «Вісник Верховного Суду України». – 1997. – № 3. – С. 3–14.

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // Офіційний вісник України. – 2006. – № 32. – Ст. 2371.

8. Новый большой англо-русский словарь : в 3-х томах / под. общ. рук. Ю. Д. Апресяна и Э. М. Медниковой. – М. : Русский язык, 2002. – Т. 2. – 828 с.

9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 30. – Ст. 260.

10. Фулей Т. Право на повагу до приватного та сімейного життя, житла та таємниці кореспонденції: підходи Європейського суду / Т. Фулей // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2004. – № 3. – С. 227 – 237.

11. Хімяк Ю. Б. Рішення Європейського суду з прав людини як джерело кримінального права України / Ю. Хімяк // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку: 36. Матеріалів ІХ міжнар. наук. конф. (27–31 січня 2008 р., м. Косів). – Вип. 9. – К., 2008. – С. 411–413.

12. Шевчук С.В. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції / В. Шевчук. – 2-е вид. випр. і доп. – К. : Реферат, 2007. – 848 с.

Ю. І. Дем'яненко

Некоторые аспекты значения Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практики Европейского суда по правам человека для понимания частной жизни как объекта уголовно-правовой охраны.

Статья посвящена рассмотрению некоторых вопросов значения положений Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практики Европейского суда по правам человека в контексте обеспечения уголовно-правовой охраны неприкосновенности частной жизни (ст. 182 УК Украины).

Ключевые слова: право на уважение частной жизни, личная жизнь, частная жизнь

Y. Demyanenko

Some aspects of the significance of the Convention on human rights protection and fundamental freedoms and practice of the European court on human rights for the understanding of private life as the object of criminal law protection.

Article is devoted to consideration of some questions of value of provisions of the Convention on human rights protection and fundamental freedoms and practice of the European court on human rights in a context of ensuring criminal law protection of inviolability of private life (Art. 182 CC of Ukraine).

Keywords: right to respect for private life, private life, privacy